

Ole Nørgaard

Indledning

I efteråret 1989 publicerede den amerikanske politolog og tidligere sikkerhedspolitiske rådgiver Zbigniew Brzezinski en status over kommunistiske systemers krise.¹ Selv om det billede, han tegnede, gennemgående var negativt, konkluderede han dog samtidig, at enkelte lande, for eksempel DDR og Bulgarien, havde vist sig rimeligt stabile og «ikke i krise». De havde en rimelig effektiv økonomi, en vis social basis, der var ingen effektiv politisk opposition, og ingen artikulerede krav om politisk pluralisme. De kommunistiske partier var stadig politisk effektive og ideologisk sammenhængende organisationer.²

Dette er ikke skrevet for med bagklogskabens styrke at vise utilstrækkeligheden i Brzezinskis analyse. Ingen, hverken forskere eller politikere, havde forudset den styrke og hastighed, hvormed forandringerne i Sovjetunionen og Østeuropa er sket. Årtiers totalitære og autoritære regimer havde skabt et uoverskueligt mønster af politiske interesser og konflikter. På den ene side medførte de kommunistiske regimers forsøg på total social, politisk, økonomisk og ideologisk kontrol, at traditionelle interesse- og konfliktstrukturer for en lang årrække blev undertrykt og fastlåst i deres oprindelige form. På den anden side medførte den sociale og økonomiske modernisering, de kommunistiske regimer igangsatte, at nye interesser og konflikter blev skabt. Men disse interesser og konflikter forblev en lang periode skjult under den officielle socialismes harmoniske overflade. Først da regimernes repression gradvist svækkedes, skød dette uoverskuelige mønster af traditionelle og moderne interesser og konflikter frem og skabte de voldsomme og uforudselige forandringsprocesser, vi i dag er vidne til.

Det område, hvor forandringerne i Østeuropa og Sovjetunionen hidtil har haft den mest mærkbare effekt for Vesten, har været udenrigspolitikken. Også her har vi været vidne til en uoverskuelig og uforudsigelig forandringsproces. I marxismen-leninismen har det altid været et dogme, at der er en direkte sammenhæng mellem et lands indenrigs- og udenrigspolitik. Traditionelt er det imidlertid blevet fortolket således, at det var det socioøkonomiske system, der definerede rammerne og målene for et lands udenrigspolitiske adfærd. Derfor var kapitalistiske stater af natur ekspansionistiske og militaristiske, medens socialistiske stater omvendt var fredssøgende.

I dag har dogmet om sammenhængen mellem indenrigs- og udenrigspolitik imidlertid antaget en hel anden og direkte politisk betydning. Det er, som det gang på gang gentages af sovjetiske ledere, behovene bag den indenrigspolitiske reformproces, der er styrende for den udenrigspolitiske nyorientering. Men en sådan kobling betyder også et brud med den stabilitet og forudsigelighed, der tidligere prægede sovjetisk udenrigspolitisk adfærd. Denne stabilitet – eller stagnation som i dag er den officielle sovjetiske betegnelse – havde sin baggrund i tre

forhold. For det første blev den skabt af den sovjetiske opfattelse af omverdenen. Et bipolar verdenssyn i sammenhæng med en dybt rodfæstet tro på, at styrkeforholdet mellem den socialistiske og imperialistiske verden uafvendeligt bevægede sig til socialismens fordel, var den ideologiske forklaring på stabiliteten i sovjetisk udenrigspolitik. For det andet kunne den globale udvikling frem til midten af 1970'erne anskuet gennem de rigtige ideologiske briller opfattes som en bekræftelse af denne opfattelse. Endelig var de interne politiske magtstrukturer, der bar udenrigspolitikken i hele Brezhnev-perioden, stabile – eller rettere forstenede.

På alle disse tre parametre er sovjetisk udenrigspolitik i dag under forandring. På det ideologiske plan har man forladt det bipolar verdenssyn og de dermed sammenhængende udenrigspolitiske prioriteringer. Man erkender i dag også, at den internationale udvikling ikke har svaret til de ideologiske forventninger. Og endelig befinder de indenrigspolitiske interesser og beslutningsstrukturerne bag udenrigspolitikken sig i en stadig uafsluttet forandringsproces. En fjerde faktor bag den sovjetiske udenrigspolitiske forandringsproces har været de vestlige reaktioner. Selv om de mere præcise mekanismer forbliver skjult i Kremles dunkle korridorer, har vi klare indikationer på, at vestlige nationers østpolitik indgår som et element i konflikter mellem fraktioner i den sovjetiske ledelse. En samlet vurdering af perspektiverne for den nye udenrigspolitik må derfor også omfatte de vestlige svar på de sovjetiske initiativer. Alle disse fire centrale aspekter bag den nye sovjetiske udenrigspolitik er søgt indfanget i dette temanummer.

I Ole Nørgaards artikel fokuseres på to centrale aspekter af den nye udenrigspolitik. For det første beskrives den nye udenrigspolitiske ideologi, »Den nye udenrigspolitiske tænkning«, som udtryk for både kontinuitet og brud i sovjetisk udenrigspolitisk tænkning. Den markerer en kontinuitet, fordi Gorbatjovs udenrigspolitiske holdninger bygger videre på en række tidligere revisioner af den oprindelige leninistiske teori. Men den nye udenrigspolitiske tænkning betyder også et brud, fordi den anfægter tesen om, at det er staters sociale basis, der determinerer deres udenrigspolitik. For det andet søger Ole Nørgaard svar på, om den nye udenrigspolitik er reversibel. Svaret er her, at da den blandt andet har sin oprindelse i strukturelle forandringer såvel internt som eksternt, er en fuldstændig tilbagevenden til Brezhnevtidens adfærd næppe sandsynlig.

Per Mønstedes og Bjarne Roms artikel undersøger den rolle, de udenrigspolitiske eksperter, »mezhdunarodniki« og specielt den gruppe, der arbejder på de store forskningsinstitutioner, spiller ved formuleringen og implementeringen af den nye udenrigspolitik. De traditionelle vestlige modeller af beslutningsprocessen bag sovjetisk udenrigspolitik levnedede ikke plads for denne type af aktører. I den totalitære model var enhver indflydelse uden for en snæver kreds af beslutningstagere udelukket, og i bureaukratiske modeller var det konflikten mellem gigantiske, vertikalt organiserede organisationer, der skabte udenrigspolitikken. I forhold til disse modeller kan de udenrigspolitiske eksperters store politiske synlighed i den offentlige debat og i rådgivende organer derfor virke overraskende. Mønsted og Rom forklarer den rolle, eksperterne har fået under Gorbatjov, med ledelsens behov for alternativ ekspertise i en periode, hvor den traditionelle politik havde spillet fallit. Samtidig kan eksperterne og den institutionelle forank-

ring, Gorbatjov har givet dem, ses som et forsøg på at skabe en politisk modvægt til de bureaukratiske og især militære interesser, der bar den hidtidige udenrigspolitik.

I Mette Skaks artikel er forholdet til Østeuropa valgt som et eksempel på de praktiske konsekvenser af den nye udenrigspolitik. Østeuropa er ubestrideligt den region, til hvilken Sovjetunionens mest vitale udenrigspolitiske interesser er knyttet. Er Sovjetunionen rede til at lade handling følge ord i denne region, er der mindre grund til at tvivle på Sovjetunionens intentioner i andre regioner. Skaks artikel påviser, at den nye politiske tænkning i Østeuropa er fulgt af handling og af en udvikling, hvis hastighed og dybde formodentlig har overrasket den sovjetiske ledelse. Samtidig har Gorbatjov imidlertid fastholdt sin linje, selv under omstændigheder, hvor det har medført, at de kommunistiske partier i flere østeuropæiske lande reelt er brudt sammen. Man har således fra sovjetisk side i forhold til Østeuropa fastholdt den adskillelse af ideologi og nationale udenrigspolitiske interesser, der er et centralt element i den nye politiske tænkning. Det er inden for disse ændrede rammer, at Sovjetunionens aktuelle forsøg på at reformere såvel den militære Warszawa-pagt som den økonomiske samarbejdsorganisation COMECON skal ses.

Endelig undersøges i Knud Erik Jørgensens artikel de tre største vesteuropæiske landes (Storbritanniens, Tysklands og Frankrigs) reaktioner på den nye sovjetiske udenrigspolitik. På det overordnede plan har holdningen i Vesteuropa ændret sig fra en oprindelig »wait and see« holdning til en mere aktiv »engage and see« position, hvor man vil forsøge at tage Gorbatjov på ordet og afprøve den reelle forhandlingsvilje. Inden for disse rammer kan der imidlertid også spores forskelle de enkelte lande imellem. Vesttyskland har her været den mest aktive fortæller for en mere handlingsorienteret reaktion på Gorbatjovs udspil. På den anden fløj har Storbritannien med baggrund i de tætte transatlantiske relationer haft sværest ved at vise imødekommenhed over for Sovjetunionen. Endelig medførte konflikten mellem præsident og parlament, at Frankrig i en længere periode havde svært ved at formulere en sammenhængende østpolitik. Efter Mitterands genvalg har Frankrig imidlertid formuleret en mere aktiv politik over for Gorbatjov, en politik der er stærkt præget af landets europæiske visioner.

Noter

1. Zbigniew Brzezinski, *The Grand Failure. The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century*. New York: Charles Scribner's Sons, 1989.
2. *Ibid*, pp. 234-35.